

१. पृष्ठभूमि

उच्च गूणस्तरको बीउ विजनको प्रभावकारी वितरण प्रक्यावाट कृषि उत्पादन वृद्धिको लक्षित उपलब्धी हांसील गर्न ठुलो टेवा पुग्दछ । कृषक वर्गलाई उपयुक्त बीउ विजन समसामयिक रूपमा उपलब्ध गराउनका लागि हालसम्म विभिन्न प्राविधिक गतिविधि विद्यमान रहेको भए तापनि ती गतिविधिहरूबाट वाञ्छित रूपमा उपलब्धीहरू हासिल हुन सकेको छैन ।

उच्च गूणस्तरको बीउ विजन उत्पादन, प्रशोधन तथा परीक्षण व्यवस्था मिलाई गूणस्तरयुक्त बीउ विजन सू-व्यवस्थित रूपले उपलब्ध गराई सर्वसाधारण जनताको सुविधा तथा आर्थिक स्थिति सुदृढ गर्न वाञ्छनिय भए अनुरूप बीउ विजन ऐन २०४५ को व्यवस्था गरिएको हो । यसै ऐन अन्तर्गत बीउ विजन नियमावली, २०५४ पनि जनसमक्ष आई सकेको छ । यो पक्षलाई कृषि दीर्घकालीन योजनाले प्रविधि क्षेत्रभित्र पर्ने र बीउको योगदान विशेष महत्वपूर्ण हुने भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको छ । यस्तो स्वीकारोक्तिलाई अब संस्थागत र कार्यक्रमगत व्यवस्थाबाट व्यवहारमा प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक देखिएको छ ।

उपयुक्त आवश्यकतालाई विचार गरी दीर्घकालीन योजनाले राखेको कृषि विकासको लक्ष अनुरूप आर्थिक उपलब्धी हासील गर्ने उद्देश्यले यो बीउ विजन नीति प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. उद्देश्यहरू

- २.१. विभिन्न वालीको आवश्यक गूणस्तरीय तथा परिमाणात्मक बीउ विजन सूव्यवस्थित रूपले उपलब्ध गराउने ।
- २.२. गूणस्तरिय बीउ उत्पादन गरि निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने ।
- २.३. विद्यमान अन्तर्राष्ट्रिय विश्व व्यापारलाई दृष्टिगत गरी बीउ व्यवसायलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- २.४. नेपालको आफ्नै विशेषतापूर्ण बीउहरूको अन्वंशानिक (Genetic) चरित्रलाई अक्षूण र सुरक्षित राख्ने तथा सो उपरको अधिकार सुरक्षण गर्ने काममा अन्य सम्बन्धित निकायसित समन्वय गर्ने ।

३. नीति

३.१. जातीय विकास तथा सम्बर्धन

- ३.१.१. जातीय विकास तथा सम्बर्धनको कार्य सरकारी स्तरबाट गर्दै आएकोमा भविष्यमा यो कार्य गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट समेत गराईने छ ।
- ३.१.२. जातीय विकासमा संलग्न हुन चाहने निकायले आफ्नो पुर्वाधारको अवस्था र औचित्यको पुर्व जानकारी गराएपछि मात्र जातीय विकासमा संलग्न हुन पाउने व्यवस्था मिलाईने छ ।
- ३.१.३. कृषि अनुसन्धानबाट विकसित नयां जातहरू कृषकस्तरमा वितरण हुनुअघि जात अनुमोदन, उन्मोचन तथा पंजीकरणको

कार्य राष्ट्रिय बीउ विजन समिति (यसपछि यस नीतिमा "समिति" भनिएको) बाट गरिने छ ।

- ३.१.४. प्राविधिक दृष्टिकोणले कुनै जात अनुपयुक्त ठहर भएमा यसको नाम पंजीकरणबाट हटाउने र सोको जानकारी कृषकलाई दिने व्यवस्था उपयुक्त समितिले मिलाउने छ ।
- ३.१.५. जातीय विकासको सिलसिलामा स्थानीय जातको ठुलो महत्व हुन्छ। यसकारण कृषि जैविक विविधता संरक्षण (Agro-Bio-diversity Conservation) र जातको स्वामित्वको अधिकार (Variety Rights) स्थापना गर्ने ।
- ३.१.६. बीउको विकास र उत्पादन बढाउन सरकारी तथा निजी क्षेत्रलाई राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय बीउ व्यवसायीहरूसंग संयुक्त भई कार्य गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।

३.२. बीउ वृद्धि:

- ३.२.१. बीउ उत्पादन प्रणाली अर्थात न्युक्लियस/प्रिवेशिक, प्रजनन, मुल र प्रमाणित तथा उन्नत बीउ उत्पादन प्रणालीलाई कृषकहरूको माग अनुरारको परिमाणमा उपलब्ध हुन सक्ने गरी उत्पादनमा निरन्तरता दिईने छ ।
- ३.२.२. उच्च मूल्यका बीउहरू उत्पादन गरि निर्यात प्रवर्द्धन गरिने छ।
- ३.२.३. न्युक्लियस तथा प्रजनन बीउको गूणात्मक संवर्द्धन (Maintenance) तथा परिमाणात्मक उत्पादनको जिम्मेवारी प्रजनक (Breeder) मा निहित रहने छ । बीउको गूणात्मक सम्बर्धन तथा परिमाणात्मक उत्पादनको योजना तथा सो को व्यवस्था उपयुक्त समितिले मिलाउने छ ।
- ३.२.४. मुल बीउ उत्पादनको कार्य सरकारी स्तर लगायत गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा उत्पादन गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ । मुल बीउ उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने प्रजनन बीउ (Breeder Seed) उपलब्ध गराउनका लागि प्रजनन बीउ उत्पादकहरू र मुल बीउ उत्पादकहरूको लागि आवश्यक पर्ने गरी परिमाणात्मक वासलात समितिले तयार गरी सो को आधारमा आवश्यक बीउ विजन उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिने छ ।
- ३.२.५. प्रजनन बीउको माग सम्बन्धित निकायले राष्ट्रिय बीउ विजन समितिलाई अग्रिम जानकारी दिनेछ । यस सम्बन्धको कार्य योजना समितिले बनाउने छ ।
- ३.२.६. उपरोक्त अनुसार नै प्रमाणित तथा उन्नत बीउ उत्पादनको कार्य गर्न चाहिने मुल बीउको आवश्यक परिमाणबारे राष्ट्रिय बीउ विजन समितिलाई अग्रिम जानकारी सम्बन्धित निकायले दिने र राष्ट्रिय बीउ विजन समितिले यस सम्बन्धमा व्यवस्था मिलाईने छ ।
- ३.२.७. स्थानीय स्तरमा बीउ वृद्धि कार्यक्रमको लागि सरकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रबाट उन्नत बीउ उत्पादन गर्न सम्भाव्यता सहितको प्रस्ताव आएमा श्रोत बीउको व्यवस्था राष्ट्रिय बीउ विजन समितिले मिलाउने छ ।
- ३.२.८. बीउ उत्पादन गर्दा बीउ वालीको प्रकार र जात अनुसार क्षेत्र निर्धारण र रजिष्टर्ड बीउ उत्पादक (Registered Seed Grower) को स्थापना गरी बीउ उत्पादन करारको

आधारमा उत्पादन गर्ने व्यवसायीलाई प्राथमिकता दिईने छ।

३.३. गूणस्तर नियन्त्रण

- ३.३.१. हालसम्म बीउ प्रमाणिकरण (Seed Certification) र यथार्थ संकेत पत्र (Truthful Label) लगाएर बीउ गूणस्तर नियन्त्रण गर्ने प्रावधान रहेकोमा अब आयन्दा गूणस्तर घोषित बीउ पद्धती (Quality Declared Seed System) समेत अपनाई बीउको गूणस्तर नियन्त्रण गरिने छ ।
- ३.३.२. बीउको गूणस्तर कायम गर्न बीउ विजन परीक्षण, बीउ विश्लेषण, बीउको नमुना संकलन, बीउ वाली निरीक्षण जस्ता विभिन्न कार्यहरू श्री ५ को सरकारबाट तोकिए वमोजिम, सरकारी, गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट गराईने छ । सो कार्यको अनुगमन बीउ विजन गूणस्तर नियन्त्रण कार्यालयले गर्ने गरी व्यवस्था मिलाईने छ ।

३.४. बीउ विजन व्यवसायमा निजी क्षेत्रको संलग्नता अभिवृद्धि:

- ३.४.१. विभिन्न सरकारी र अर्ध सरकारी निकायमा रहेका प्रशोधन एकाई र बीउ भण्डार सुविधाहरू माग भए अनुसार निजी क्षेत्रलाई उपलब्ध गराईने छ । यसरी सुविधा उपयोग गरेवापत सेवा शुल्क लिईने छ ।
- ३.४.२. श्री ५ को सरकारमा दर्ता भएका बीउ उत्पादक, बीउ व्यवसायीहरूलाई गूणस्तरीय बीउ बन्धकी (Seed Pledging) गर्दा व्याजको रूपमा ठुलो धनराशी खर्च हुन्छ । फलस्वरूप मूल्य उच्च हुन जाने हुँदा यस्तो बीउ कृषकले उपयोग गर्न सक्दैनन् । हाल यस्तो स्थिति विद्यमान छ । यस स्थितिको अन्त्य गरी उन्नत बीउ अधिकतम प्रयोग गरी राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्नका लागि बीउ बन्धकी प्रणाली सुदृढीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । अतः बीउ बन्धकी राखी भण्डारण गरीएको गूणस्तरीय बीउ भण्डारण गर्दा लाग्ने व्याजको केही अंश श्री ५ को सरकारले व्योहोर्ने छ ।
- ३.४.३. बीउ विजन व्यवसायमा स्थानीय कर तथा भंसार महशूलमा सहूलियत दिईने छ ।
- ३.४.४. निजी क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई तालिम तथा अन्य शिप विकासका अवसरहरू उपलब्ध गराईने छ ।
- ३.४.५. अन्य प्राथमिकता क्षेत्रमा परेका वा कृषि उद्योगहरू भैं दर्ता भएका बीउ विजन कम्पनीहरूलाई पनि औद्योगिक विकास ऐन २०३८ ले दिएको सहूलियत राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सिफारिसको आधारमा उपलब्ध गराईने छ ।
- ३.४.६. गूणस्तरीय बीउ विजनको प्रचार प्रसारका लागि निजी क्षेत्रलाई सहयोग पुऱ्याउन विभिन्न संचार माध्यमहरूबाट विज्ञापन गराउन चाहेमा राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सिफारिसमा प्रचार प्रसार वापत विज्ञापनका लागि श्री ५ को सरकारले आवश्यक सहयोग गर्ने छ ।

३.५. आपूर्ति व्यवस्था:

- ३.५.१. बीउको माग, आपूर्ति र निजी तथा सरकारी क्षेत्रको उत्पादनको अद्यावधिक रेकर्ड राख्ने र सो को जानकारी समितिबाट कृषकस्तरसम्म पुऱ्याउने प्रभावकारी कार्य गरिने छ।
- ३.५.२. आपूर्ति स्थितिलाई निरन्तरता दिनका लागि राष्ट्रिय स्तरमा जगडा बीउको (Buffer Stock) व्यवस्था गरिने छ।
- ३.५.३. बीउ व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्नको लागि शीत भण्डार निर्माण तथा संचालन गर्न सहूलियत दिईने छ।
- ३.५.४. रोग रहित बीउ वेर्नाको उत्पादन वृद्धि गर्न सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रमा टिस्यु कल्चर जस्ता आधुनिक Bio-Technology प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिईने छ।
- ३.५.५. खाद्य सुरक्षासंग आवद्ध वालीको बीउ विजनको अतिरिक्त घांस, पुष्पवाली तथा अन्य बीउ उत्पादन र वितरणमा पनि जोड दिने व्यवस्था मिलाईने छ।
- ३.५.६. यातायातको सुविधा अझै नपुगेको क्षेत्रको (पहाडी भेगमा) बीउ विजन आपूर्ति सुदृढ गर्न निम्न बमोजिमको व्यवस्था गरिने छ।
 - ३.५.६.१. भौगोलिक विकटतालाई ध्यानमा राख्दै निजी क्षेत्रका उत्पादक र विक्रेताको संलग्नतामा बीउ विजन आपूर्ति गर्ने कार्यक्रमलाई बढाईने छ।
 - ३.५.६.२. दूर्गम पहाडी क्षेत्रमा बीउ विजन कार्यक्रम सुचारु रूपले संचालन गर्नको लागि कृषक समुह बनाई कार्य संचालन कोषको व्यवस्था गरिने छ।
 - ३.५.६.३. सो कार्यक्रम संचालनको लागि श्रोत केन्द्रदेखि बीउ उत्पादन स्थलसम्म बीजवृद्धिको लागि लगिने श्रोत बीउ ढुवानीमा सहूलियत तथा प्राविधिक सेवा दिने व्यवस्था गरिने छ।

३.६. संस्थागत सुदृढीकरण:

- ३.६.१. राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सचिवालयको सुदृढीकरणको लागि आवश्यक जनशक्ति र श्रोत साधनको व्यवस्था गरिने छ।
- ३.६.२. गूण नियन्त्रण कार्य गर्न बीउ विजन गूणस्तर नियन्त्रण कार्यालयको स्थापना र आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गरिने छ।
- ३.६.३. बीउ विजन परीक्षण गर्ने सरकारी प्रयोगशालाका साथै गैर सरकारी वा निजी क्षेत्रमा बीउको गूणस्तर परीक्षण गर्न बीज परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना गर्न दिईने छ।
- ३.६.४. बीउ बन्धकी (Seed Pledging) व्यवस्था सक्षम राख्न संस्थागत व्यवस्था मिलाईने छ।
- ३.६.५. बीउ व्यवसायमा संलग्न अर्धसरकारी निकायलाई विस्तारै व्यवसायीकरण गर्दै लैजाने कार्य गरिने छ।
- ३.६.६. बीउ अनुसन्धान तथा बीउ उत्पादनमा संलग्न सरकारी निकायहरूको संस्थागत सुदृढीकरण गर्दै लैजाने कार्य गरिने छ।

३.७ जैविक/आधुनिक प्रविधि

- ३.७.१ विश्वमा बीउ विजनसंग सम्बन्धीत अत्याधुनिक प्रविधिहरू विकास भएर प्रयोग भईरहेका छन्। यसैले नेपालमा पनि जैविक प्रविधि (Bio-technology) अथवा आनुवंशिक परिवर्तन (Genetic Engineering) आदी प्रणालीहरूबाट उत्पादन हुने GMO, Transgenic Plants तथा तन्तु विज्ञान (Tissue Culture) आदी विषयहरूमा पनि अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिने छ।
- ३.७.२ वाह्य देशहरूबाट उपरोक्त अनुसारका बीउ विजन तथा विरुवाहरू नेपालमा भित्र्याउदा यस सम्बन्धि सक्षम सरकारी निकायको निगरानीमा अध्ययन अनुसन्धान गरी यिनीहरूबाट जीव र वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने प्रमाणित भएपछि मात्र आम जनताको उपभोगको लागि परिचालन गरिने छ।
- ३.७.३ सर्वसाधारण जनताको भलाईलाई ध्यानमा राखी नेपालको वस्तुस्थितिमा उपयुक्त हुने जैविक सुरक्षा नियमावलीहरू (Bio-Safety) तयार गरी लागू गरिनेछ।
- ३.७.४ अत्याधुनिक प्रविधिहरूको विकास गर्न नेपालमा चरणबद्ध रूपमा जनशक्ति तथा भौतिक पुर्वाधार तयार गर्दै लगिने छ।

राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सचिवालय

बीउ विजन विकास तथा गूण नियन्त्रण सेवा शाखा
हरिहर भवन, ललितपुर, नेपाल

फोन नं. : ५२१३५९, ५३४२५८

फ्याक्स: ९७७-०१-५२२२५८

e-mail: seed@sdgc.wlink.com.np

मिति: ०५६/१२/२१

राष्ट्रिय बीउ विजन नीति

२०५६

नेपाल सरकार
कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय
सिंहदरवार